

AZ ARCHAIKUS NÉPI IMA

Az archaikus népi imák többsége Krisztus kínszenvedéséről és kereszthaláláról szól, azaz a passiót jeleníti meg, ezért a nép ezeket az imákat „pénteki imádságoknak” is nevezi. A kereszténység ugyanis Jézus szenvedései felidézésének (imitatio Christi) érdemszerző erőt tulajdonít, az erre való emlékezés előidézheti a bűnök bocsánatát, az üdvözülést, a nehéz helyzetekből való szabadulást. A krisztusi kereszthalál szóban történő felidézése mellett az imitatio Christi megnyilvánulásaiként értelmezhetjük például a kereszttüti ájtatosságokat, a búcsújáráshelyeken fellelhető kálváriákat, de az önsanyargatás és vezeklés legkülönbözőbb formáit is. A szenvedés vagy a szenvedésre való emlékezés érdemszerző erejét az imák befejező részei, az ún. imazáradékok szövegszerűen is megfogalmazzák.

Figyeljük meg a következő archaikus ima szerkezetét:

*Ma péntek, ma péntek,
én felkelék szép piros hajnalba,
kimenék ajtóm elejibe,
feltekinték magas mennybe.
Ott van egy aranyos káponacska,
kűjjel aranyos, belől irgalmas,
négy szegibe négy angyalka,
közepibe szent ótárka,
s abba ül vala Bódogságos Szűzmárja.
Áldott szent haja leeresztvel,
áldott szent ajaka megkékülvel,
jobb kezibe kis könyvecske,
s abból imádkozik vala.
Odamejen Szent Lukács jivangyilista,
kérdi: Mit sírsz, mit sírsz, Bódogságos Szűzmárjám?
Hogyne sírjak, hogyne sírjak, Szent Lukács jivangyilista,
mikor az én áldott szent fijamat
harmadnapja nem láttam!
Hol láttam? Hol láttam?
Kárvária hegyen.
Két letura (= lator) közt kikésérték,
magas keresztfára megfeszítették,
tompá szegekvel szegezték,
vas láncsákkal nyitogatták,
vas dárdákkal döfödték,
vas ostorokkal ostorozták,
vas seprükkel seprüzték,
vas keccsükkel csabbodták,
bűdös nyálakkal tőpdösték.
Aki ezt elmondja este lefektyibe,
reggel felköltyibe,
pokolnak ajtaja bétevődik,
mennyországnak ajtója kinyittatódik.
Nyújcs kezet, Márjacskám,
nyiccs kaput, angyalkám,
hogy mehessünk örökös számadásra! Ámmen.*

(Moldva, Pusztina)

Amint látjuk, az imaszöveg lírai jellegű, látomásos kezdőképekkel indul, ami a „pénteki imákat” illetően tipikusnak mondható. A házból való kilépés, keletnek történő fordulás és a keleten feltűnő látomás (kápolna, templom, aranszék stb.), a látomásban megjelenő Mária vagy Krisztus igen gyakori kezdőmotívumok. A népi imák lírai kezdőképei gyakran a középkori látomásirodalomból származnak.

Az imaszövegek második szerkezeti egysége magának a passiónak a felidézése. Az első szerkezeti egység látomásos képeiben feltűnő szereplők (Mária, Krisztus, szentek, evangélisták) párbeszéd formában egymásnak mondják el a nagyhét eseményeit, ezért ez a szerkezeti egység egyszerre epikus és dramatikus jellegű. A krisztusi szenvedéstörténet felidézése általában részletező módon, érzelmi azonosulásra törekedve történik, hiszen a kereszthalál átélése feltétele az imazáradékokban foglalt ígéretek teljesülésének. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az imitatio Christi az imákban szómágia útján valósul meg, erős érzelmi átéléssel. Ez a magyarázata annak, hogy a megjelenítés nem nélkülözi az erősen naturalista elemeket (*vas keccsükkel csabbodták, büdös nyálakval töpdösték*). Egy gyimesi népi imában így jelentkezik ez a naturalista szemlélet:

*Mé sírsz, mű urunk Jézus Krisztus?
Hogyne sírnék, amikor az én szent Atyámtól el van rendelve,
két nap üldöznek,
harmadnapján megfognak,
Kálvária hegyre kibajtnak,
kőlopokhoz (= kőoszlopokhoz) megkötöznek,
vas ostorval ostoroznak,
szentséges szent fejemet tövisvel koronázzák,
szentséges szent két kezem kétfelé hajcsák,
vas szegekvel átol szegeznek,
szentséges szent véretem eleresztik,
szentséges szent két lábomat egymásra hajcsák,
vas szegekvel átszegeznek,
szentséges szent ódalamból szentséges szent véretem
vashargakval kieresztik,
öven pár bivalval (= bivallyal) buzatnak egy követ, s rámtetetik.*
(Gyimesfelsőlök, Komját)

Az imaszövegek harmadik szerkezeti egysége az ún. záradék, amely az imák elmondásáért cserében kilátásba helyezi a jutalmat:

*Menj el, menj el, én áldott szent anyám,
és birdesd az én keserves halálomnak emlékezetét,
hogy aki ezt megtanulja és elmondja
este lefektébe, reggel felkeltébe,
kiváltképpen minden pénteken háromszor,
még a legkisebb ujját se hagyom bűnbe,
halála óráján nem küldöm sem angyalomat,
sem apostolomat, sem prófétátot,
hanem én magam az én áldott szent anyámmal meg fogok jelenni,
testyit hagyom a földnek,
lelkét viszem mennybe, örök dicsőségben. Ámmen.*
(Gyimes, Ugrapataka)

*Lukács evangélista eljöttél a szívem szomorgatására
s a színem (= színem) megváltozására.*

*Menj el, menj el az én laktam földemre,
s bírdessed ez ígéket,
ki elmondja este lefektibe, reggel felkeltibe,
bizony bizonyra mondom,
harmadnapja előtt átol fogom vinni
a purgátoriom tűzin egy órára, ámmen.
(Moldva, Szitás)*

*Menj el, Szent Anyám,
z Ádámnak a fioibaz,
vidd le ezt e két-három szűt,
ki elmondza régvél e felkelésszinél,
ösztö lefekisszinél,
szűzzi válik mind e Szent Szűz!
(Moldva, Szabófalva)*

A záradékokban megfogalmazott ígérek legtöbbször magától Jézustól, esetleg Szűz Máriától vagy a szentektől származnak. Az égi hitelesítésnek ez a körülménye minden bizonnyal hozzájárult a középkori eredetű szövegek napjainkig történt fennmaradásához. Az imazáradék voltaképpen annak a logikai, oksági viszonyoknak a megfogalmazása, amely a feltételhez kötött cselekmény végzése és ennek következménye között áll fenn. Valójában szent szerződés jön létre Isten és ember között, ami az üdvösségre irányul.

A magyar imazáradékok kizárólag pozitív dolgokat hangsúlyoznak, a román, olasz és orosz imaszövegek záradékai ellenben gyakran fenyegető jellegűek: a krisztusi szenvedéstörténetre való állandó emlékezés elmulasztásáért különféle büntetéseket helyeznek kilátásba. Például ez a román záradék:

*Aki tudja az én imádságomat, és elmondja, / az ítélet napján megfogom jobb kezénél, /
elvezetem a jobбом felőli hídra, az egek birodalmába, / de aki tudja, és nem mondja el, /
megfogom balkezénél, / és elvezetem a kanyargós hídra, egyenest a pokol fenekére!*

Az itt ismertetett hármasszerkezeti tagolás jobbára csak a krisztusi szenvedéstörténetet megjelenítő „pénteki imára” jellemző. Vannak ugyanis olyan archaikus imák is, melyeknek alapvető funkciója a **bajelhárítás és védekezés**. A védekező (defenzív) célzatú imaszövegek a középkori ember félelmét fejezik ki az éjszaka sötétjétől, a lélek elragadására törő ördög hatalmától, a betegségdémonoktól, a pusztító ellenségtől, az állatállomány elpusztulásától stb. Az ilyen célzattal mondott imaszövegeknek nincs szilárd szerkezeti tagoltságuk, általában az ún. mágikus védettségek egymás utáni felsorakoztatásából állanak.

A járványos betegségeknek, a háborús pusztításoknak, elemi csapásoknak kiszolgáltatott, éhínségtől rettegő, és mindezek miatt állandó létbizonytalanságban élő középkori ember úgy igyekezett védelmet biztosítani a maga és környezete számára, hogy az ima szavai által olyan keresztény jelképekkel vette körül magát, amelyek a szómágia révén megvédték a Sátán hatalmának megnyilvánulásaitól. Különösen az öntudatlan állapotban lévő, a lét-nemlét határhelyzetébe került alvó vagy haldokló embernek van szüksége a védelemre, aki fokozott mértékben veszélyeztetett. Bizonyos védekező-bajelhárító imaszövegeket „esti imának” vagy „haló imádságnak” is neveznek. A gonosz elküldése ilyenkor a szómágia révén történő ördögűzés (exorcizmus) révén is történhet:

*Én lefekszem én ágyomba,
testi s lelki koporsómba,
három Márja fejem felett,
ezer angyal énkiürültem,
ingem angyal megörözzön,*

szen kereszvel megjegyezzen.
 Ó, te gonosz Sátán,
 mit késérgetsz te ingemet?
 Vagyon nekem fejem,
 fejem az Úrjézus,
 menj el elejibe,
 megfelei én képembe,
 szájjon bé az én szüvembe,
 szentejje meg az én lelkemet,
 erősisse meg az én szüvemet!
 (Moldva, Klézse)

A legnagyobb fenyegető veszedelem, a legfőbb rossz, ami érheti az embert, a lélek elvesztése, az örök kárhozat. Ez akkor következik be menthetetlenül, ha az embert felkészületlenül, azaz szent-ségek vétele nélkül, bűnös állapotban találja a halál. Az archaikus népi imák a „hirtelen véletlen halált” is igyekeznek elhárítani:

Ó, édes Jézusom, bálákat adok Szentfelségednek,
 megőriztél a máii napon minden veszedelemtől,
 őrizz meg az éccokán es tűztől, víztől,
 hirtelen véletlen haláltól, gonosz ember szándékától,
 erdeg incselkedésitől (= kísértéseitől), marhabeli kártól!
 (Moldva, Szászskút)

Az imaszövegekben leggyakrabban előforduló **mágikus védettség-motívumok**: az ördög előtt félelmetes krisztusi piros vér („begyütt Jézus házomba, házam közepén megállta, piros vérét hullajtotta, az egész házamat befolyta”, „szent véreddel megfestettél/megváltottál”, „az Úrjézus kerüjje meg háromszor az én házomat, és bintejje meg szent vérivel”), a kereszt mint Krisztus kereszthalálának és az emberiség megváltásának eszköze („Krisztus szent keresztje legyen pajzsom”, „angyal engem ebregessen, szent keresztvel megjegyezzen”), a megváltás kegyelmi eszközei, azaz a szentségek („szent kereszt fejem felett, szent ostya szájomba, szent irgalom gebelembe”), isteni személyek és szentek („előttem a Jóisten, bárom Márja körüllem”, „bárom angyalka előttem”, „az én házam Szent Antal, négy szegibe négy angyal”), szakrális-liturgikus tárgyak („közepibe szent oltár, szent oltáron szent ostya”) stb.

Az imaszövegekben sűrűn előforduló **fényjelképek** („hajnal, hajnal, piros hajnal, kiben Mária elnyuguvék”, „piros hajnal hasada, égi madár reppene”, „szól a kakas, Máriját kiált”) ugyan-csak az éjszaka démonait hivatottak elűzni. Közismert, hogy a kereszténység Jézust fényembernek tekinti, aki legyőzi a sötétséget. A középkori vallásos szemlélet Krisztust a felkelő Nappal azonosította, s ennek logikus következményeként a napkeltét megelőző hajnali időt a világ világosságát szülő Mária napszakának tekintette: „...mikoron te szép fényes csillag az fényes napot szüled, miképp az hold ő fényét” – olvashatjuk a Thewrewk-kódexben (1531). Mária hajnali csillagként és Krisztus felkelő Napként való megjelenítésével az archaikus imaszövegekben is találkozhatunk. („Be szép piros hajnal van, / kiben Márja nyuguvék, / az Úr tölle születék, / pokol tölle törteté.” „Piros hajnal hasada, / égi madár reppene, / tekintsétek a Máriát, / mint sirassa szent fiát.”) Az imákban sűrűn előforduló „arany” és „fényes” jelzők ugyancsak a fénykultusz megnyilvánulásainak tekinthetők („oltár előtt aranypad, / az Úrjézus rajta fekszik”, „ott látok egy arany kápolnát, / küjjel irgalmas, belől kegyelmes, / négy szegibe négy aranykereszt, / közepibe aranyszék”, „ojan szép fényes a te áldott szent fíjad, / mind a szép fényes Nap”).

Az archaikus népi ima a középkori írott vallásos költészettel mutat rokonságot, de eredetének kérdése máig sem tisztázott. Nem tudjuk például, hogy ezek a folklórszövegek pontosan milyen kapcsolatban állnak a latin nyelvű egyházi költészettel, hogy létezett-e nyilvános használatú nemzeti

nyelvű vallásos közköltészet a középkorban, hogy mikor és hogyan történt az egyházi eredetű szövegek folklorizálódása, ami végül odáig vezetett, hogy a népi imák teljesen elveszítették kapcsolatukat az egyház hivatalos vallásosságával.

A magyar archaikus népi imádságokat kizárólag a szájhagyomány őrizte meg, sőt túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a műfaj az analfabetizmushoz kötődik. Az írni-olvasni tudók körében ugyanis a liturgikus imádságok fokról fokra kiszorították az archaikus imaszövegeket, melyek kizárólag szóbeliségben éltek. (A népi imák ponyván való megjelenése ritka, szórványszerű jelenség.)

Mivel az archaikus népi imádságok leginkább egyéni használatban, esetleg zárt körű családi közösségek kollektív imádkozási alkalmai során hangzottak el, az egyház hivatalos képviselőinek nem volt tudomásuk a szövegek létezéséről. Noha olykor a szűk családi környezetten kívül is elmondták őket (például haldokló mellett, viharban és egyéb veszélyhelyzetekben), a folkloristák mégis viszonylag későn figyeltek fel rájuk. Szórványosan már a múlt századtól jegyezték le szövegeket, de ezeket az imádságokat egy-egy népszokás rítusköltészetéhez tartozóknak tekintették, s nem vették észre, hogy egy széles körben elterjedt, jól körülhatárolható műfaji jegyekkel rendelkező folklórműfajról van szó. A műfajt végül Erdélyi Zsuzsanna magyarországi néprajzkutató „fedezte fel” az 1960-as évek végén, majd egy széles körű országos gyűjtés eredményeként 1976-ban közreadta a *Hegyet háágék, lőtőt lépék* című híres gyűjteményét.